

УДК [316.356.2+347.63]"312":001.891:82-96(1-87)
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.4>

М. О. Волошенко

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Державного університету «Одеська політехніка»

СУЧАСНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАКОРДОННІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті за матеріалами аналізу великої кількості публікацій обговорюється сучасна соціокультурна ситуація в її проекції на сучасне батьківство. Розрізняються конструкти «parenthood» – батьківство як соціальна роль та «parenting» – батьківство як процес виховання. Представлено основні соціальні тренди: сучасне батьківство аналізується у зв'язку з особливостями сучасних соціальних викликів, із якими стикаються молоді батьки. Поміж цих трендів виокремлено такі: розмивання наочно представлених досвідом дорослішання стереотипів та взірців виховання дітей у сім'ї, зростання варіативності практик сімейного виховання, зростання пропозицій професійної допомоги у сфері виховання на ринку товарів та послуг. Усе це характеризує кризу або й фінал «природного» батьківства та перехід останнього до сфери планованих стратегій. У статті показано, що звернення до експертного знання, характерне для освіченої верстви населення в ситуації батьківства, призводить до нової невизначеності через змістову неузгодженість рекомендацій, що надаються з різних джерел. Обговорення трансформацій, які переживає сім'я, демонструє її перехід від «дитиноцентричної» моделі до «дорослоцентричної». Таким чином, обґрунтовується висновок про те, що сучасне батьківство реалізується на тлі багатьох (усвідомлюваних та неусвідомлюваних) суперечностей між зростанням значущості самореалізації та досі актуальною в думці соціуму цінністю батьківства, що не може не відбитися на переживанні індивідами самих себе як батьків. Зростання інтересу до дослідження батьківської ідентичності та самоефективності кваліфікується як перспективний напрям подальших соціологічних студій.

Ключові слова: батьківство, сучасна сім'я, сучасні соціальні тренди.

Постановка проблеми. Соціальні зміни, що відбуваються сьогодні з небаченою швидкістю, зачіпають всі сфери життя суспільства, зокрема й сферу батьківства. У західній літературі розділяють батьківство як функцію, пов'язану з вихованням («parenting»), і батьківство як особливу соціальну роль («parenthood»). Це взаємопов'язані, але все-таки різні поняття.

Батьківство як виховання дітей дуже широко представлено і вивчено в психологічній літературі. Термін «parenthood» став широко обговорюватися в кінці XX століття, але не стільки в сенсі психології відносин батьків та дітей, скільки в межах соціології, політології, культурології. Вивчення батьківства як виховання не може не відчувати впливу зміни соціальної ролі батька серед інших ролей та у взаємодії з ними, оскільки сама ця роль стала змінювати свій зміст щодо інших соціальних ролей та всього соціального «профілю» життя сучасної людини.

У своїй статті «Перехід до батьківства» А.С. Россі (піонер досліджень батьківства (parenthood) як такого) безпосередньо вказує на недостатність досліджень, присвячених проблемам батьківства, а потім описує особливості соціокультурної ситуації, яка характеризується соціальним осудом відмови від народження дитини та відсутністю явних ознак успішного батьківства [17].

Тобто вже півстоліття тому ставилися питання про суперечливість ставлення суспільства до батьківства: чоловік залишається не до кінця дорослою, поки не стане батьком, з одного боку, але позбавлений однозначних указівок щодо того, як «перетворитися» в хорошого батька та як ним бути – з іншого.

Батьківство зазнало тих кардинальних соціальних змін, які в кінці XX – на початку XXI ст.ст. відбувалися у світі. Змінювалась якість соціального життя і змінювалися уявлення про це життя [14]. Так звана феміністська критика багато в чому змінила уявлення про роль жінки в родині. Вона спровокувала увагу до граничної різноманітності як практик виховання, так і практик відношення до соціальної ролі, змінила уявлення про розподіл обов'язків між матір'ю та батьком, змусила визнати різноманітність щодо етнічних і расових сімейних практик, а також визнати право на батьківство незалежно від сексуальної орієнтації. Так, М. Лакстон та К. Безансон [15] на прикладі політики західних країн детально аналізують, які зміни трудової зайнятості та сімейних практик відбувалися внаслідок неоліберальних реформ. Вони стверджують, що ці економічні та політичні зміни призводять до перекладання відповідальності, зокрема й фінансової, з державних структур на сім'ї, що не зменшує гендер-

них диспропорцій у розподілі суспільних благ, оскільки жінка з дитиною обмежена у своїх можливостях на ринку праці.

Т. Аренделл у своїх працях розглядає обидва визначення батьківства. Представлений автором аналіз дозволив виокремити два основні напрями (тренди). Перший стосується вже згаданого поділу двох ліній аналізу: батьківство зараз вивчається і як місце батька в широкому соціумі, і як практики виховання дітей. Другий напрям передбачає вивчення та опис усе більш різноманітних практик виховання, що суттєво розрізняються досвідом виховання дітей і тим, як це переживають батьки. Переживання власної успішності як батька (батьківська самоефективність) – найважливіший напрям дослідницької цікавості цього автора [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні півстоліття відбулися значні соціальні та економічні зміни, які кардинально вплинули на відносини в системі «батьки – дитина». Це вказує на тенденції до зменшення складу сім'ї, зростання кількості одиноких матерів, підвищення віку появи першої дитини. Так, С. Декс, Х. Джоші і С. Макран наводять портрет сучасної матері як освіченої жінки, яка відкладає народження першої дитини та повертається до повної професійної зайнятості до народження другої. Автори також указують на поляризацію стратегій народження дітей та виховання: освічені матері з більш пізнім першим народженням і, як правило, більш високим прибутком, прагнуть продовжити професійну кар'єру і наймають помічників для догляду за дитиною; менш освічені матері з низькооплачуваною роботою схильні залишатися в ролі домогосподарки [9].

Один із найважливіших напрямів аналізу батьківства полягає у визнанні його диверсифікації. Так, М. Очелс і Р. Золлі вказують на ерозію нормативних моделей батьківства наприкінці ХХ ст. Автори обговорюють індивідуалізацію як істотний соціокультурний фактор сучасності й стверджують, що жодна стійка соціальна структура не уникла деформації. Проведене емпіричне дослідження розкриває, зокрема, диверсифікацію стилів життя. І як фокус дослідницького інтересу – форми життя сім'ї. Одна з них – життя поодиноці, яке стає все більш поширеним. Так, наприклад, у Німеччині до третини домогосподарств становлять люди, що проживають на самоті. Важливо також, що ця форма стає все більш прийнятною. Друга з перерахованих форм кінця ХХ ст. – проживання пари без дітей, зокрема й одностатевої. Усе більше пар також проживають із дітьми від попередніх шлюбів. Зростає кількість пар, які свідомо відмовляються від батьківства (рух, що одержав назву «childfree») [16].

Однак сам по собі факт збільшення варіацій (форм) існування дітей у сім'ї, не є підставою для

визнання сучасного етапу як кризового або перехідного від однієї стійкої форми сім'ї до іншої. Різноманіття сімейних організацій у будь-яких соціумах існувало завжди. Суть сучасного етапу полягає в розмиванні ідеалу сім'ї. За Д. Елкіндом, якщо в середині ХХ ст. ідеалом сім'ї була повна нуклеарна, а її символом (образом) – спільна вечірня трапеза, то в епоху постмодерну – це нескінченна подорож дитини і, як правило, тільки одного з батьків за життєвим простором-часом [10]. Таку сім'ю можна назвати «безформною», адже вона нескінченно змінюється, трансформується, жоден її стан не є остаточним. Кількість епітетів сучасної сім'ї досить велика, як-от мережева, матрична, гостьова і сім'я-«печворк» (від patchwork – техніка клаптикового шиття). Н. Датан і Л.Х. Гінзберг безпосередньо вказують, що різноманітність (соціальних) форм, зокрема й батьківство, є прямим викликом психології розвитку, яка, на думку авторів, існує як звід поглядів на порівняно стійкі форми та універсальні послідовності розвитку дитини або батька. Саме різноманітність нині задає профіль дослідження та кардинально змінює його [8]. Важливими (але поки рідко обговорюваними) трендами є практика свідомого рішення відмовитися від народження дітей (childfree), з одного боку, та наполегливе бажання мати дітей усупереч медичним ускладненням, а також боротьба за право мати дітей у гомосексуальній парі – з іншого [11]. Ці нові явища соціального життя і задають (незалежно від їх морально-етичної оцінки) розуміння сучасної сім'ї: на прикладі саме таких форм батьківства або відмови від нього ми виявляємо, що дитина стає наслідком усвідомленого рішення та багатьох зусиль.

Дослідження типів відносин батьків та дітей у таких сім'ях поки що не призводять до однозначних результатів. Так, С. Джонсон і Е. О'Коннор виявили, що в нетрадиційних сім'ях сильніше виявляються дитячо-батьківські зв'язки та прихильність [13]. Згідно з даними, опублікованими Є.В. Соловйовою, матері, що завагітніли спонтанно, мають більш реалістичні уявлення про актуальні можливості й здібності своїх дітей, а матері, що завагітніли за допомогою ЕКЗ, частіше висувають до дітей не досить адекватні для їх віку вимоги й мають більш високі очікування від своїх дітей [4]. Поки це уривчасті дані, за якими можна судити про загальну ситуацію, але можна припустити, що обсяг подібних досліджень буде зростати. Однак сам факт появи таких досліджень свідчить про те, що батьківство не вичерпується традиційними моделями та стає все більш різноманітним.

За уявленнями Д. Елкінда, постсучасна сім'я стає «проникною». Автор використовує цей термін під час опису тенденцій руйнування кордонів сім'ї. Стара ядерна сім'я модернової епохи

задавала ясні і вельми суворі кордони приватності та/або публічності, зокрема й кордони між дитиною та дорослим. Обираючи термін «проникний», Д. Елкінд фокусується на ерозії цих кордонів, показує, що сім'я стає більш вразливою для впливів ззовні. У своєму аналізі дослідник також часто використовує термін «незбалансованість» («imbalance»). Він указує, що і стара, і нова родини мають риси такої незбалансованості, але ці риси різні. Раніше батьки мали безумовну владу над дитиною, вказували (наказували) їй, що робити і як вчиняти в різних ситуаціях, авторитет батьків був непохитним. Але виховання дітей було безумовною цінністю для сім'ї. Уся організація сімейного життя задавалася цінністю дитинства [10].

Нова незбалансованість виражається у піддаванні сумніву пріоритету виховання серед інших життєвих цінностей. Аналіз ціннісної сфери сучасних жінок репродуктивного віку, проведений Є.І. Захаровою, показав, що найбільшу значущість для них мають відносини з партнером (22% від загальної частки життєвих цінностей), робота (19%), отримання задоволення (17%) і власне «Я» (14%). Прихильність «childfree», на думку автора, може бути охарактеризована як особлива ціннісна структура, в якій переважає гедоністична орієнтація [2].

Метою статті є розгляд сучасної соціокультурної ситуації в її проекції на сучасне батьківство.

Виклад основного матеріалу. Одним із найяскравіших стресогенних наслідків для сім'ї та батьків епохи постмодерну став постійний виклик із боку сім'ї та дітей, а також із боку кар'єри й роботи. У сім'ях із двома батьками, які працюють, скорочується час, що проводиться з дітьми, інтереси дітей у кращому разі перебувають на одному рівні з інтересами дорослих (кар'єрними та особистими), у гіршому – ними нехтують на користь інтересів дорослих. Це призводить до зниження віку здобуття самостійності, принаймні зовні. Зростання кількості розлучень і повторних шлюбів також додає труднощів до дорослішання.

Сьогоднішнє дитинство є значно іншим, ніж воно було раніше. Колись це був період свободи від відповідальності, час ігор, навчання і підготовки. Сьогодні діти ростуть дуже швидко. Дитинство було «заховано» від життя батьківським піклуванням та захистом. Така ізольованість надалі не є можливою, адже медіа та Інтернет зруйнували «стіни» захисту. Д. Елкінд вважає, що й самі батьки зробили внесок у цей процес, транслюючи цінності успіху і високих досягнень усе більш юним дітям [10]. Цілі сектори економіки нав'язують батькам відчуття, що виховання дітей – це гонитва за майбутнім успіхом. Певною мірою справедливою є теза про те, що сам конструкт дитинства нерозривно пов'язаний із ядерною сім'єю епохи модерну. Також можна визнати,

що така сім'я була «дитиноцентричною», оскільки була більшим благом для дітей, ніж для батьків.

Традиційно виховання дітей здійснювалося на основі сформованих стійких практик, що передаються з покоління в покоління безпосередньо через зразки виховання, через звичаї та ритуали. Молоді батьки до моменту появи у них своїх дітей, як правило, вже мали досвід виховання молодших братів, сестер та інших родичів, оскільки росли в так званих багатопокілних багатодітних сім'ях. Опанування подружньої та батьківської ролей починалося задовго до початку їх реалізації. Формування уявлень про те, як бути чоловіком або дружиною, батьком або матір'ю, в процесі спостереження за батьками і прабатьками дозволяло підготуватися, зорієнтуватися в подальшій діяльності.

До середини ХХ ст. «широка» сільська сім'я змінюється нуклеарною (ядерною), тобто такою, що складається лише з батьків із дітьми, а населення розвинених країн стає все більш урбанізованим. Сьогодні в ситуації відсутності ясних приписів та необхідності приймати самостійні рішення індивід звертається до експертної думки, тобто теоретичне знання проникає в соціальну сферу. Зростання значущості теоретичного знання Ф. Уєбстер розглядає як одну з важливих характеристик сучасного стану суспільства. Саме прийняття рішення про народження дитини, психологічна підготовка до батьківства розглядаються як такі, що вимагають систематичної адресної допомоги та кваліфікованого супроводу [5].

З'являються та розвиваються стійкі цілісні моделі виховання дітей, як-от природне батьківство, альфа-батьківство, в англійській літературі став стійким термін «інтенсивне батьківство» («intensive parenting»). Цей останній напрям включає різні практики, які пов'язують з ідеєю максимального сприяння розвитку мозкових структур дитини через відповідну стимуляцію [3].

Важливо підкреслити, що йдеться не просто про орієнтацію на деяку теорію виховання. Це цілі системи приписів, що стосуються всіх сторін життя дитини, починаючи з її появи на світ. Так, наприклад, природне батьківство починається з так званих природних положів із повним відкиданням медичного втручання, потім дитина весь час перебуває в тісному тілесному контакті з матір'ю, практикується спільний сон, тривале грудне вигодовування, відмова від підгузків тощо. Усі ці практики пояснюються науковими даними, насамперед теорією прив'язаності [1].

Слідувати зрозумілим науковим приписам та компетентним поясненням освіченим матерям психологічно простіше, оскільки така поведінкова модель задає ясні орієнтири і повертає відчуття безпеки. І реалізується така модель через систематичне звернення до експертного співтовариства за психолого-педагогічною допомогою [6].

Однак прихильність до «наукової» теорії виховання не повністю позбавляє від стресу та вантажу відповідальності. Так, у роботі Дж. Уолл виявлено, що матері, які практикують інтенсивне материнство, переживають суттєвий соціальний тиск. Психологічний стрес, який вони відчувають, автор пов'язує із суперечністю між «дитиноцентричністю» цього підходу та загальною сучасною орієнтацією на самореалізацію, соціальний успіх і кар'єрні досягнення [18].

Нові популярні форми батьківства виявляються в суперечливій ситуації способом захисту від сучасного суспільства: приймаючи ідеологію та приписи обраного підходу, сім'я (і мати в більшій мірі) захищається від різноспрямованих соціальних впливів. Однак матері, як виявилось, відчувають і почуття провини, і стрес, що пробудило в суспільстві рух опору жорстким межим нових теорій виховання [12].

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумок розгляду наведених вище даних та їх інтерпретацій, можемо констатувати, що сучасне батьківство як соціальна позиція зазнає суттєвих змін. Прагнення до рівності гендерних ролей, зростання освіти і можливостей кар'єрного просування, розвиток економіки – усе це веде до того, що цінність батьківства починає конкурувати з цінністю професійної і життєвої успішності (судячи з результатів низки соціологічних досліджень, вона часто програє останнім). Саме рішення про народження дитини в такій ситуації стає наслідком усвідомленого вибору.

Розпад традиційних практик виховання, відсутність досвіду спілкування з молодшими членами широкої сім'ї призводить до необхідності самостійно або з мінімальною підтримкою вибудувати власне батьківське поводження. Зростає цінність знання і довіри до нього в інформаційному суспільстві змушує звертатися до експертної думки, а потім обирати між моделями, що конкурують. Цінність дитинства в громадському дискурсі і неоліберальна спрямованість на зростання відповідальності індивіда за все, що з ним відбувається, підвищують «ціну» батьківських рішень щодо всього, що відбувається з їхньою дитиною сьогодні і в майбутньому.

Молоді батьки хочуть зберегти важливий для них професійний статус і бути хорошими батьками, оскільки суспільство надає великого значення дитинству і батьківству. Ці неузгоджені вимоги роблять сучасне батьківство набагато важчим, ніж будь-коли раніше. Повторимо і ще раз підкреслимо: суть сучасної ситуації полягає не в тому, що суспільні запити змінилися, що змінилися форми сім'ї та кількість дітей, а в тому, що вони сьогодні різноспрямовані й мозаїчні. Це джерело основної соціальної вимоги – вибудувати власну усвідомлену позицію і бути готовим її захищати.

Рішенням проблеми є побудова нової (батьківської) ідентичності, тому не є випадковим те, що багато що з вищевикладеного змушує згадати проблеми підліткового віку із завданням побудови власної унікальної ідентичності. Сьогодні цей напрям виражається в обговоренні проблем «батьківської самоефективності» («parental self-efficacy») та інших близьких понять. Саме самоефективність визначає, чи візьметься людина за вирішення проблеми, що стоїть перед нею, та наскільки наполегливо буде її вирішувати. Таким чином, висока самоефективність сьогодні розглядається як своєрідний захист від різноспрямованих громадських тисків.

Список використаної літератури:

1. Боулби Дж. Привязанність. Москва: Гардарики, 2003. 477 с.
2. Захарова Е.И. Условия становления негативного отношения современных женщин к материнской роли. *Культурно-историческая психология*. 2015. Т. 11. № 1. С. 44–49.
3. Майофис М., Кукулин И. Новое родительство и его политические аспекты. *Pro et contra*. 2010. Т. 14. № 1–2. С. 6–19.
4. Соловьева Е.В. О материнском отношении к детям раннего возраста, зачатим посредством экстракорпорального оплодотворения. *Психологическая наука и образование*. 2014. Т. 6. № 4. С. 147–156.
5. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Москва: Аспект Пресс, 2004. 400 с.
6. Филиппова Г.Г. Материнство: сравнительно-психологический подход. *Психологический журнал*. 1998. № 5. С. 81–88.
7. Arendell T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship. *Journal of Marriage and Family*. Vol. 62. № 4. pp. 1192–1207.
8. Datan N., Ginsberg L.H. (ed.) (2013). Life-Span Developmental Psychology: Normative Life Crises. *Elsevier*, 321 p.
9. Dex S., Joshi H., Macran S. (1996). A widening gulf among Britain's mothers. *Oxford Review of Economic Policy*. pp. 65–75.
10. Elkind D. (2009). Tiesthat Stress: The New Family Imbalance. *Harvard: Harvard University Press*, 253 p.
11. Gillespie R. (2003). Childfree and feminine Understanding the gender identity of voluntarily childless women. *GenderandSociety*. Vol. 17. № 1. pp. 122–136.
12. Hays S. (1996). The Cultural Contradictions of Motherhood. *Yale University Press*, Yale. 288 p.
13. Johnson S., O'Connor E. (2002). The Gay Baby Boom: The Psychology of Gay Parenthood. *New-York. NYU Press*. 280 p.

14. Lüscher K. (1998). Postmodern societies-post-modern families. *The Family. Contemporary Perspectives and Challenges*. pp. 181–194.
15. Luxton M., Bezanson K. (2006). Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo Liberalism. Montreal. *McGill-Queen's Press-MQUP*. 323 p.
16. Oechsle M., Zoll R. (1991). Young people and their ideas on parenthood. *European Parents in the 1990s: Contradictions and Comparisons*. New Brunswick, New Jersey. Transaction Publishers. pp. 45–58.
17. Rossi A.S. (1968). Transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*. Vol. 30, No. 1, pp. 26–39
18. Wall G. (2010). Mothers' experiences with intensive parenting and brain development discourse. *Women's Studies International Forum*. Pergamon, Vol. 33. № 3. pp. 253–263.
-

Voloshenko M. Modern fatherhood as a subject of research in foreign scientific literature

The article analyzes the current socio-cultural situation in its projection on modern fatherhood based on the analysis of a large number of publications. There are constructs "parenthood" – parenting as a social role and "parenting" – parenting as a process of education. The main social trends are presented: modern parenting is analyzed in connection with the features of modern social challenges faced by young parents. Among these trends are the following: the erosion of clear, clearly represented by the experience of growing up stereotypes and patterns of family upbringing, increasing variability of family upbringing practices, increasing offers of professional assistance in the field of education in the market of goods and services. All this characterizes the crisis, or the finale of "natural" parenthood and the transition of the latter to the area of consciously planned strategies. The article shows that the appeal to expert knowledge, which is characteristic of the educated population in the situation of parenthood, leads to a new uncertainty due to the semantic inconsistency of the recommendations provided from different sources. Discussing the transformations that a family is going through demonstrates its transition from a "child-centered" to an "adult-centric" model. Thus, the conclusion is substantiated that modern fatherhood is realized against the background of many (conscious and unconscious) contradictions, in particular between the growing importance of self-realization and the still relevant social value of fatherhood – and this can not but affect the experience of individuals as parents. The growing interest in the study of parental identity and self-efficacy qualifies as a promising area of further sociological studies.

Key words: parenthood, modern family, modern social trends.